

TEK DUNYA ÇOK İNANÇ
DİYALOĞA FARKLI YAKLAŞIMLAR

Editörler:

Mahmut Aydın & Süleyman Turan

hitabevi

HİTABEVİ YAYINLARI-6
ISBN 978-605-63667-6-5

© Hitabevi, Mayıs 2013
Tek Dünya Çok İnanç | Mahmut Aydın & Süleyman Turan

Genel Yayın Yönetmeni
Erdal Eş

Sayfa Düzeni
Hitabevi

Kapak Tasarımı
Uğur Polat

Baskı
Tarcan Matbaası
Zübeyde Hanım Mahallesi, Samyeli Sokak No: 15
İskitler-Ankara
Tel: 03123843435

Basım Tarihi Mayıs 2013

Hitabevi Basım Yayın Dağıtım /Erdal Eş
Bayındır Sk. No: 27/28
Kızılay-Çankaya -Ankara
Tel: 0312 4355566
erdales@hotmail.com

Yahudilik ve Diğer Dinler*

Dan Cohn-Sherbok
çev. Mahmut Aydın

Giriş

Son zamanlarda Hıristiyanlık ve dünya dinleri arasındaki ilişki hakkında Hıristiyan çevrelerde dikkate değer tartışmalar yapılmaktadır. Bu Hıristiyan tetkiklerinin aksine çağdaş Yahudi düşünürleri, dinsel çoğulculuk konusuna son derece az ilgi göstermektedir. Yahudi-Hıristiyan-Müslüman karşılaşmasının izole edilmiş örnekleri yanında Yahudi-Hıristiyan diyalogunun geliştirilmesine yönelik bir ilginin olmasına rağmen, çağdaş Yahudi düşünürlerinin çoğu insanlığın dinsel tecrübesi bağlamında Yahudiliğin yerini ciddi olarak müta-laa etmeye yanaşmamaktadır.

Yahudi teologu Louiss'un *Yahudi Teolojisi* adlı kitabında konuyla ilgili yaptığı tartışma bu genel ihmalin dışındadır. Jacobs, "Yahudilik ve Diğer Dinler" adlı bölümde, Yahudiliğin, daima tek bir Tanrı olduğu ve Tevrat'ın başka herhangi bir dinsel gelenek tarafından ilga edilmediği görüşünü tasdik ettiğinin altını çizmektedir. O, böyle bir kanaatin Yahudileri, diğer dinsel geleneklerin pozisyonunun eğer Yahudi inancıyla çelişirlerse yanlış olduğunu deklare etmeye zorladığına inanmaktadır. "Uzak-doğu inançları ya politeist ya da ateisttir. Yahudi bakış açısına göre Hıristiyan Tanrı kavramı/konsepti hatalıdır. Benzer şekilde Yahudilik, Muhammed'in Tanrıdan Tevrat'ın yerine Kur'an ile birlikte kendisini son peygamber yapan vahyi aldığını reddetmektedir."¹ Ancak bu uzlaşmaz duruşa rağmen, Tanrı'nın ken-

* Bu makale Dan-Sherbok'un 6-9 Eylül 2003'de İngiltere'nin Birmingham kentinde düzenlenen "The Pluralist Model: A Multireligious Exploration" adlı sempozyumda sunduğu tebliğin Türkçe tercümesidir.

¹ Louis Jacobs, *A Jewish Theology*, Behrman House, 1973, s. 289.

dini diğerlerine vahyetmediği veya diğer dinsel geleneklerin hakikat ihtiva etmediği gibi bir sonuca varmak Yahudiler için hatalı olur.

Bu konuya bir diğer katkı İsraili Yahudi teologu David Hartman tarafından yapılmıştır. "On the Possibilities of Religious Pluralism" adlı yazısında Hartman, Yahud Kutsal Kitabının (Tanahın) yaratılıştaki ve Sina'da yapılan iki ahdi ihtiva ettiğini ifade etmektedir. Yaratılıştaki ahdi tüm insanlıkla yapılmıştır, evrenseldir ve tüm nesiller içindir. Diğer taraftan Sina'da yapılan ahit ise Yahudilerle yapılmıştır. O paralel bir ahittir ve tüm toplumları kucaklamaktadır. Bu düşünceden hareketle Hartman, Tanrı'nın kendisini tarihte çeşitli dönemlerde farklı insan gruplarına vahyettiğini ileri sürmektedir.² *Conflicting Visions* adlı daha sonraki bir çalışmasında o, tarihte vahyin daima parça halinde ve eksik olduğunu zira ilahi-beşer karşılaşmasının Tanrı'nın bolluğunu tüketemeyeceğinin üzerinde durmaktadır.

Vahiy, kendi sonluluğu ve kendi hususi tarihsel ve sosyal durumu bağlamında Tanrı'nın insanoğluluyla buluşma arzusunu ifade etmekte ve onlara kendi dillerinde konuşmaktadır. Tüm bu zorlamalar kişiyi vahyin önemini evrenselleştirmeden alıkoyar. Vayih, mutlak, ebedi ve aşkın hakikatin bir kaynağı demek değildir. Daha ziyade o, insan dili ve tarihinin sınırlı çatısı bağlamında Tanrı'nın insanoğluluyla konuşmasıdır.³

Son zamanlarda, ortodoks alim Norman Solomon *Judaism and World Religions* adlı eserinde dinsel çoğulculuk konusunu tartışmaktadır. "The Plurality of Faiths" adlı bölümde Yahudiliğin tüm insanlara yönelik bir din olduğunu ileri sürmektedir. Baskı dönemlerinde bu evrensel gayenin ihmal edildiğini/gözden kaçırıldığını ancak tamamen hiçbir şekilde ortadan kaldırılmadığını ifade etmektedir. Kötü zamanlarda Yahudilik mesihi vazife üzerine odaklanmış; aydınlanma döneminde insanlığın ilerlemesi için Yahudi tetkiki bağlamında ifade

² David Hartman, "On the Possibilities of Religious Pluralism from a Jewish Point of View", *Immanuel*, 1983.

³ David Hartman, *Conflicting Visions*, New York, 1990, ss. 247-248.

edilmiştir. Bu gayeyi izlemede (Nuh'a ait yedi emirde ifade edildiği gibi) Nuh ile yapılan ahit, ötekilerin Yahudiliğe dönmesini gerektirmeksizin onlar için bir kalıp ortaya koymaktadır. Bu bağlamda ötekilerden talep edilen şey, en ala prensipler olan adalet ve ahlak ilkelelerine bağlı kalmaktır. Bu bağlamda inançların diyalogu, Yahudilerin diğer dinsel geleneklerle ortak misyonu vasıtasıyla zuhur eden bir emir olmaktadır. Soloman (ilgili bölümde) şu ifadelere yer vermektedir: "Bu inançlar arası birliktelikte/karşılaşmada hakikati belli sınırlar içine hapsedemeyiz. Ötekini dinlemeli ve ondan öğrenmeye çalışmalı, elde ettiğimi tecrübeyle geliştirmeli; sayısız insanları ve yollarıyla birlikte etrafımızdaki dünyaya açık kalmalıyız. Kutsal kitabın ve bilgelerin sözlerini kendi dönemimiz ve toplumumuz bağlamında sürekli ve eleştirel bir şekilde okumalı ve yorumlamalıyız."⁴

Britanya baş Rabbisi Jonathan Sacks *The Dignity of Difference* adlı son kitabında dinsel çoğulculuk konusunu tartışmaktadır. Bu eserde o, Yahudilerin artık Tanrı'nın Yahudi toplumu dışında kendini tezahür ettirdiğini kabul etmeleri gerektiğini ileri sürmektedir.

Din, Tanrı'nın hususi bir dile ve böylece de bir grubun, milletin ve inanç toplumunun hayatına tercümesidir. Tanrı pek çok dilde insanlıkla konuşmuştur. (Örneğin) Yahudilikle Yahudilere, Hıristiyanlıkla Hıristiyanlara, İslam ile Müslümanlara... Sadece böyle bir açıklama/izah diğer inançların taraftarlarında Tanrı'nın mevcudiyetini görmeye sevk edebilir. Sadece böyle bir dünya görüşü kültürlerin hususiliklerini beşeri karakterin evrenselliğiyle uzlaştırabilir.⁵

Muhafazakâr ve muhafazakâr olmayan yazarlar tarafından ifade edilen bu değişik yanıtlar Yahudiliğin ve inançların birliğinin çok daha dikkatli bir şekilde incelenmesinin gerekliliğine işaret etmektedir. Bu makalenin amacı çoğulcu bir Yahudi teolojisi ortaya koymanın temellerini sunmaktır.

⁴ Norman Solomon, *Judaism and World Religions*, London, 1992, s. 244.

⁵ Jonathan Sacks, *The Dignity of Difference*, London, 2002, s. 55.

Yahudilik ve Diğer Dinler

Asırlardır Yahudilik, diğer dinsel geleneklere nispeten müsama-hakâr bir yaklaşım sergilemiştir. Biblikal dönemde eski İsraililer, diğer insanların tanrılarını varlık olmayan şeyler olarak görmeye teşvik edilmişlerdir. Bu çerçevede eski İsrail inancı, cihet olarak dış-layıcıydı. Ancak yabancı insanlar kendi pagan uygulamalarından do-layı kınanmıyordu. Yahudilerin dinlerinin tek doğru inanç olarak algılanmasına rağmen putperestliğin sert bir şekilde kınanması söz konusu değildi. Ayrıca dünyanın sonunda yani ahirette tüm milletle-rin İsraililerin Tanrı'sını kâinatın Rabbi olarak tanıyıp bilecekleri peygamberlerin genel kanaati idi. Bundan dolayı inançsızlar arasında Yahudi inancını telkin için zorlama söz konusu değildi. Hatta Tanrının kurtuluş planının açılımında paganlar için de ümit vardı.

Rabbînik dönemde bu hoşgörü geleneği Yahudi hayatını canlan-dırmak için sürmüştür. Rabbilere göre Nuh kanunlarını takip eden tüm Yahudi olmayanlar, Tanrı tarafından kabul edilebilir olarak gö-rülmektedir. Bu bağlamda politeist uygulamalarla meşgul olanlar dahi ibadet ettikleri Tanrı'nın sembolik olarak tek bir Tanrıya işaret ettiği kabul edildiği müddetçe kabul edilebilirdirler. Bu rabbînik kay-naklarda, görünür politeist yapılarına/inançlarına rağmen yabancı insanların "isimsiz monoteist" olarak görüldükleri bir çeşit kapsayıcı-lık şeklinin başlangıcı vardır. Orta-çağda Rabbenu Tam gibi yazarlar bu rabbînik sembolik aracılık görüşünü Hıristiyanlara uygulamıştır. Onun görüşüne göre Hıristiyanlık putperestlik değildir. Zira Hıristi-yanlar teslis inançlarına rağmen monoteisttirler. Judah Halevi gibi diğer yazarlar daha müsamahakâr bir Yahudi kapsayıcılığı formüle etmişlerdir. Onlara göre Müslümanların yanı sıra Hıristiyanlarda monoteist mesajı yaymak suretiyle Tanrının insanlık için olan kurtu-luş planında önemli bir rol oynamaktadır.

Diğer inançlara yönelik böyle bir pozitif duruş aydınlanmanın etkisiyle modern çağın ilk dönemlerinde de devam etmiştir. 18. yüz-yılda Yahudi filozofu Moses Mendelssohn, Yahudilerin ritüel ve ahlaki

yasadan müteşekkil ilahi vahyin alıcısı olduklarını ileri sürmüştür. Ancak Mendelssohn insan aklı vasıtasıyla Tanrı'nın gerçekliğinin fark edilebileceğine kani idi. Buna göre dinsel kanaatlerine bakılmaksızın tüm insanlar aynı zamanda Yahudiliğin üstün din olduğu inancını katılırken, Tanrı'nın tabiatının farkına varmaya ve Hıristiyanlığı takdir etmeye kapasitesine de sahiptiler. Örneğin Fransız âlim Joseph Salvador gelecekte Hıristiyanların Yahudiliğe benzeyen yeni bir felsefi din ortaya koyacaklarına inanmaktadır. Bu konuda Hıristiyanlığı olumlu değerlendirmesi dönemin bilimsel ruhuyla hafifletilen bir çeşit Yahudi kapsayıcılığı ortaya koymuştur. Benzer şekilde Alman reformcu rabbi Abraham Gieger de Hıristiyanlığın Tanrı'nın seçilmiş insanlarına yönelik vahyini ihtiva ettiğini ancak Yahudiliğin modern çağ için ideal inancı teşkil ettiğini ileri sürmüştür.

Özgürlüğe kavuşma dönemi boyunca Yahudi düşünürleri mevcut Batılı felsefi düşüncesiyle mücadele etmişler ve farklı şekillerde hem Hıristiyanlığa hem de İslam'a ilişkin pozitif bir değerlendirme sunmuşlardır. 19. yüzyıl Yahudi yazarlarının önde gelenlerinden biri olan Alman teolog Samuel Hirsch, tarih boyunca Yahudiliğin paganizm tehdidinin üstesinden gelmeye gayret sarf ettiğini ileri sürmektedir. Hirsch'e göre bu çabada Hıristiyanlık önemli role sahiptir. Bununla birlikte monoteizmin en saf hali olan Yahudi inancı, gelecek için insanlığın en son/nihai umududur. Benzer bir Yahudi kapsayıcılık şekli, Yahudiliğin dinsel yaşamın mutlak şekli olmasına rağmen Hıristiyanlık ve İslam'ın Tanrı'nın kurtuluş planının açılımında önemli rol oynadıklarını ileri süren Alman reformcu Yahudi teologu Solomon Fomrstecher tarafından savunulmuştur. Bu tarz bir görüş Hıristiyanlığı Tanrı'nın eskatolojik planını kolaylaştırıcı olarak gören diğer bir Alman düşünür Solomon Ludwig Steinheim tarafından da ileri sürülmüştür. Hıristiyanlıkla ilgili daha pozitif bir değerlendirme, tarih boyunca Tanrı'nın kendini farklı şekillerde vahyettiğini vurgulayan Britanyalı Yahudi yazar Claude Montifore tarafından güdülmektedir. Montifore'e göre Hıristiyan inancı böyle bir söylemdir ve Yahudiler Yeni-Ahit tarafından aydınlanabilirler. Montifore'un çalışmasının

da çoğulcu bir duruş formüle etmeye yönelik deneme atımlarıyla Yahudiliğin tam bir vizesi/oluru vardır.

Hıristiyanlığın kökenini ortaya koymaya yönelik araştırmalar, sonraki gelişmeler ve Yahudi ve Hıristiyan inançları arasındaki ilişki bir dizi modern Yahudi düşünürün temel ilgi alanı olmuştur. Örneğin Çekoslovak yazar Max Brod bir Yahudi vaiz olarak İsa'ya hayranlık duyduğunu ifade etmektedir. Bununla birlikte o, Pavlus'un Hıristiyan inancını dönüştürmesini eleştirmektedir. Brod'a göre Hıristiyanlık, pagan unsurların ona sokulmasından dolayı tahrip edilmiştir. Onun görüşüne göre Yahudilik gelecek için yegâne umuttur. Böyle bir kapsayıcı duruş, Hıristiyanlığı monoteist mesajın tüm insanlara yayılmasında hayati bir rol ifa edici olarak gören Alman Yahudi teolog Franz Reizenweig tarafından daha ileri düzeye taşınmıştır. Hıristiyan inancına benzer bir vize, kendinden önceki diğer Yahudi yazarları gibi Pavlus'çu Hıristiyanlığı ve onun Hıristiyan teolojisinin gelişmesi üzerindeki olumsuz etkisini eleştirmesine rağmen İsa'yı gerçek/hakiki bir Yahudi figürü olarak geri almaya/yeniden kazanmaya teşebbüs eden Alman Yahudi lider Leo Beack tarafından onanmıştır. Benzer şekilde Alman Yahudi teolog Martin Buber İsa'ya Yahudi toplumu tarafından saygı gösterilmeyi hak eden tipik bir ilk yüzyıl Yahudi figürü olarak hayranlık duymuştur. Kalusner'in görüşüne göre önünde -sonunda tüm insanların dini olacaktır; mamafih Yahudiler bu sonuca götüren yolu kazdıkları için Hıristiyanlığa borçlu olduklarını kabul etmelidirler.

Yahudilik ve Hıristiyanlık arasındaki ilişki konusunda geliştirilen bu düşünceler Yahudilere yönelik Hıristiyan soykırımlarıyla gölde bırakılmıştır. Hans Joachim Schoeps'un yazıları gibi oldukça nadir istisnalar dışında Yahudiler için Hıristiyanlığın kökeni ve onun Tanrının insanlığa yönelik kurtuluş planını yaymadaki rolü ile ilgili bu tarz pozitif değerlendirmeler artık mümkün değildi. Bunun yerine pek çok Yahudi, altı milyon Yahudinin yok edilmesinden sorumlu tuttıkları Hıristiyan inancından kendilerini uzak tutmayı yeğlemiştir.

Yahudiler için ölüm kampları yirminci yüzyıl Yahudi düşmanlığının/anti-semitizminin son halkasını sembolize etmektedir. Bu gediğe/çatlağa rağmen birkaç Yahudi teologu Nazi döneminin olaylarının dinsel anlamını ortaya koymaya teşebbüs etmede Hıristiyan düşüncesinin çeşitli veçhelerinden etkilenmiştir. Örneğin Amerikalı Yahudi teolog Richard Rubenstein, doğu ve batı Berlin'deki evangelik kilisenin dekanıyla 1960'larda meydana gelen karşılaşmasından ciddi şekilde etkilenmiştir. Tanrı anlayışını yeniden formüle etmek için harekete geçen, Rubenstein doğunun dinsel sitemine benzer mistik bir teoloji ileri sürmüştür. Oldukça farklı bir yaklaşım Auschwitz'de Tanrının 614. emri tedavüle çıkardığını ileri süren Amerikalı teolog Emil Fachenheim tarafından ortaya konmuştur. O, modern sekülerizmin güçlerine karşı direnmek için ilahi emrin, hem Yahudilere hem de Hıristiyanlara tevdi edildiğine inanmaktadır. O, yazılarında Nazilere karşı reaksiyonu böyle bir direnci sembolize eden Polonyalı bir katoliği sıkça zikreder. Çağdaş dönemin diğer iki teologu Ignaz Maybaum ve Arthur A. Cohen, Hıristiyan teolojik motiflerine başvurmak suretiyle Nazi katliamının dinsel anlamını ortaya koymaya çalışmışlardır. Yahudilerin boğazlanmasında Tanrının rolünü izahında Maybaum Golgatha'da İsa'nın çarmıha gerilmesi, onun acı çekmesi ve başkasının yerine kurban edilme kefareti gibi Hıristiyan temalarına atıfta bulunmaktadır. Diğer taraftan Cohen de Yahudi soykırımının önemiyle ilgili tartışmasında Protestan alim Rudolf Otto'nun eserinde bulunan Ürperti veren Gizem (Mysterium Tremendum) kavramını tahvil etmiştir.

Yahudilik, yaklaşık dört bin yıldır diğer dinlere yönelik çeşitli şekillerde ifade edilen genel olarak müsamahakâr bir tutum sergilemiştir. Oldukça uzun bir dışlayıcılık geleneğine sahip olan Hıristiyan inancının aksine Yahudiler Tanrını amaçlarının gerçekleşmesinde diğer dinlere de ruhsat vermeye teşvik edilmişlerdir. Bu tarz Yahudi kapsayıcılığı, Tanrının maksatlarına diğer milletler tarafından hizmet edildiğini ve Tanrının diğer insanlarla da hakiki bir karşılaşması olduğunu onamasına rağmen Yahudi inancının üstünlüğünü önce-

den/peşinen varsaymaktadır. Bu fikirler genel olarak Hıristiyanlık ve bazı durumlarda da İslam mütalaasıyla sınırlanmıştır. Sadece ara sıra diğer dinlere referans söz konusudur. Ancak Yahudi öğretisinin asırlardır süregelen kapsayıcı hamlesini inkar etmek söz konusu değildir.. Zira dinsel hoşgörü asırlardır Yahudiliğin damgası olmuştur.

Çoğulcu Bir Model

Yahudiliğin diğer inançlara yönelik büyük oranda müsamahakâr yaklaşımını verdikten sonra şimdi de Yahudilerin bu tarz kapsayıcılığın ötesine geçmelerinin mümkün olup olmadığını ele alalım. Müna-kaşa edilebilecek şekilde kapsayıcı tutum ciddi teolojik noksanlıklardan zarar görmektedir. Zira kapsayıcılar birbirine zıt iki kanaati tasdik ediyor görünmektedir. Bunlar Tanrının evrensel ilgisine inanç ve Onun kendini hususi bir gruba kesin ve nihai olarak vahyettiği kanaatidir. Böyle bir tutum dâhili olarak tutarsız görünmektedir. Eğer Tanrı hakiki olarak tüm insanlığın kaderiyle alakadar oluyorsa, Onun insanlığın geri kalanının karanlık ve cahillik içinde y+üzmesine izin vererek kendini sadece muayyen bir insan topluluğuna açması söz konusu olamaz. Aksine, günümüzde gerekli olan şey, dünya dinlerine yönelik daha açık bir yaklaşım içinde olmaktır. Hick tarafından formüle edilen inançların birliği modelini kullanacak olursak şu an için din anlayışımızda kopernik devrimine gereksinimiz vardır. Geçmişte çoğu liberal Yahudi düşünürleri bile Yahudiliğin en tam ilahi söylemi ihtiva ettiği kanaatini muhafaza etmişlerdir. Diğer dinlerin hususi olarak da Hıristiyanlığın fitrî değerini kabul ederken, onlar Yahudiliğin insanlığın gelecek umudu olduğu kanaatindeydiler. Bu Yahudi düşünürleri yeryüzünün merkez olduğu Batlamyusçu kâinat/evren görüşünü evvelce tasdik eden bilim adamları gibiydi.

Bununla birlikte, Yahudilerin diğer dinsel geleneklerin taraftarlarıyla sürekli temas içinde oldukları modern dünyamızda bu tarz dar bir görüşü sürdürmek oldukça zordur. Bunun yerine inançların birliği anlayışımızda şimdi bir kopernik devrimi gerekmektedir. Buna göre Yahudiliği dünya inançlarının merkezine koymak yerine İlahi Varlığı

merkeze koymalıyız. Bu tarz bir dönüşüm Yahudi merkezli dinsel tarih anlayışından tanrı/ilah-merkezli din anlayışına geçişi talep eder. Bu temel üzerine dünya dinleri tek bir İlahi Gerçekliğe farklı beşeri yanıtlar olarak anlaşılması gerekir. Önceki dönemlerde dinler, bu tek gerçekliği ya teistik olarak (kişisel bir ilah olarak) ya da teistik olmayarak (şahsi olmayan olarak) kavramıştır. Ancak bu tarz farklılıklar temelde tarihsel, kültürel ve psikolojik etkilerin sonucuydu.

Bu görüşe göre tüm dinsel ifadelerin ötesinde tek bir Nihai Gerçeklik vardır. Kabalist terminolojiyi kullanacak olursak Uluhiyet (*Godhead*) *Ayn Sof*'dur yani Sonsuzdur, insan idrakinin ötesindedir. Ulûhiyet, Yahudilik de dahil tüm dinler için ilham kaynağı olan ebedi Gerçekliktir. Bu Nihai Gerçeklik çeşitli farklı şekillerde ve birbirine rakip kavrayışlarda yorumlanır. Dünya dinleriyle ilişki içinde böyle bir İlah görüşü tek bir dağın tepesine tırmanan alternatif yol imgeleri tarafından temsil edilebilir. Buna göre her bir güzergâh dağın tepesinde bir bulut gibi askıda duran İlahi Varlıkla birlikte hususi bir dini sembolize etmektedir. Bu inanç toplumlarının güzergâhları farklıdır ancak çeşitli noktalarda onlar birbiriyle kesişmektedir. Bu kesişmeler, farklı gelenekler bünyesindeki dinsel idraklerin birbirlerini tamamladıkları alanlar olarak anlaşılmalıdır. Böylece Dağın tepesine tırmanan farklı inançların yolcuları olarak onlar kendi geleneklerinin paralelleriyle karşılaşacaklardır. Ancak onların izledikleri/takip ettikleri İlahi Gerçeklik nihayetinde onların bu sonlu çabalarıyla elde edilemez. O, sonsuz olarak bilinemez ve kavranamazdır. O, bilinemezlik bulutudur.

Böyle bir çoğulcu model, dünya dinlerindeki İlahi Varlık idraklerinin asıl olarak beşeri imajlar olduğunu ve onların tek tanımlanamaz İlahi Gerçekliğe varmanın binlerce yolunu temsil ettiğini ima etmektedir. Doktrinel farklılıklar bu kanaatlerin altında yatan tarihsel, sosyal ve kültürel faktörlerdeki farklılıkları yansıtmaktadır. Bu çoğulcu anlayış dinsel sistemler arasındaki farklılıkları anlamak için daha geniş/engin bir teorik temel sunmakla kalmaz, aynı zamanda inanç-

lar arası karşılaşmalar ve diyalog için de daha geniş bir forum temin eder. Yahudi kapsayıcıların geçmişte yaptığı gibi Yahudiliğin, diğer dinlerin sadece bir hisseye sahip olduğu Tanrının tüm kuşatıcı hakikatini ihtiva ettiğini varsaymak yerine Yahudi çoğulculuğu diğer dinlerin taraftarlarıyla verimli ve zenginleştirici diyalogla meşgul olmayı teşvik etmektedir. Ayrıca bu yeni çoğulcu model hiçbir hakikatin değişmez görülmediği mevcut dünya anlayışını da yansıtmaktadır. (Bu mevcut anlayışa göre) tabiatları gereği hakikat iddiaları diğer görüşlere de açık olmalıdır. Onlar kendi kendilerini diğer inanç sistemleri üzerine galip gelerek değil, onlarla uygunluklarını test ederek ispatlarlar. Böyle bir göreceli hakikat idraki dindeki hakikat anlayışımızda yeni bir oryantasyonu meydana getirmektedir. Bu oryantasyon da dinsel hakikatin statik olmamasıdır. Çünkü o sürekli etkileşim ve gelişim göstermektedir.

Bu hakikat modeli karşılıklı ilişki sayesinde/vasıtasıyla her bir dinin eşsiz/biricik olmasına izin verir. Dinin ihtiva ettiği hakikat o din mensupları için eşsiz derecede önemlidir. Dinsel hakikat sadece ona abone olanlar için anlamlıdır. Böylece Yahudilik, daha önce bir dizi Yahudi kapsayıcının iddia ettiği gibi tüm insanlar için tek/yegâne doğru din değildir. O sadece Yahudiler için tek doğru dindir.

Çoğulcu konfesyional bakış hem kesin hem de açık uçludur. O Yahudileri diğer dinsel geleneklerin geçerliliğini tanımaya teşvik ederken, onların biriciklerini de tasdik etmeye muktedir kılar. Yahudiliğin tamlığı ve sonluluğu üzerine ısrar eden Yahudi kapsayıcılığı dinsel çeşitlilik arenasında tecrübe edilen şeye uymamaktadır. Yahudi merkezli bir Tanrı eylemi idraki arşınlamak yerine İlahi Gerçeklik inançların birliğinin merkezine konmalıdır. Böyle bir bağlamda Yahudilik hakiki ve doğru bir dinsel ifade olarak görülebilir. Böyle olunca da pozitif birliktelik ve dinsel harmoni için yeni bir çatı oluşturulmuş olur. Eğer Yahudiler, iddiaların mutlak ve evrensel hakikate sahip olarak görüldüğü mutlakçı bir bakış açısından kurtarırlarsa Ya-

hudilerin dünya inançlarıyla diyalogunda esaslı bir biçimde yeni bir vizyon için yol açılmış olur.

Yahudi Çoğulculuğunun Teolojik İmaları

Monoteizm: Yaklaşık iki bin yıldır Yahudiler günlük olarak şu duayı okurlar: “Dinler Ey İsrail! Tanrımız Rab, Tek Rab’dır”. (Tesniye 6:4). Yahudi çocukları konuşmaya başlar başlamaz kendilerine bu dua öğretilir ve ölüm döşeklerinde de bu dua okunur. Yahudi şehitleri canlarını verirken bu duayı okurlar. Asırlardır bu dua Yahudi inancının en önemli deklarasyonu olmuştur. Bu deklarasyonu ifade etmekle yönelişte ister dışlayıcı ister kapsayıcı olsun Yahudiler tek Tanrı olduğu ve O’nun bölünmez-parçalanmaz olduğu inancına tanıklık ederler. O, senkretistik olarak diğer Tanrılarla irtibatlandırılmayacak şekilde mutlak bir birliktir. İlaveten, Yahudi dilinde “bir” kelimesi aynı zamanda eşsiz/biricik anlamına geldiğinden Yahudiler, Tanrının kendisine ibadet edilen diğer her şeyden farklı olduğunu ima ederler. Hiçbir şey onunla mukayese edilemez. Böylece Yahudi monoteizmi diğer herhangi bir ilahi varlığın mevcudiyetini inkâr eder. Tüm kâinatın Rabbi olan tek bir yüce varlık vardır.

Bununla birlikte çoğulcu bir çatı/çerçeve bağlamında Tanrı hakkındaki bu tarz mutlaklık iddiaları, sonraki dönem Yahudi tarifleri kadar eski-İsrail’in dinsel tecrübesinden kaynaklanan beşer idrakleri olarak anlaşılması gerekir. Biblikal dönemden orta-çağa ve modern döneme kadar binlerce formülü ihtiva eden Yahudi monoteizmi insanların yaşamlarında kök salmaktadır. Tüm durumlarda dindar inananlar ve düşünürler Tanrını eylemiyle ilgili kendi anlayışlarını İlahi Varlıkta müşterek olduğu kadar kişisel karşılaşmaları temeli bağlamında ifade etmişlerdir. Ancak Gerçekliğin beşer idrakinin ötesinde olduğu savı karşısında, Uluhiyetle ilgili bu Yahudi anlayışı kati ve nihai olarak görülemez. Aksine, o, insanoğlunun kendileri vasıtasıyla Mutlak Varlığı anlamak için girişimde bulundu pek çok yoldan sadece birisi olarak görülmelidir. Bu durumda, Yahudiler için Tanrı hakkında ve onun dünyadaki eylemi hakkında eşsiz/biricik hakikate sahip ol-

dukaları yönündeki inançları hiçbir anlam ifade etmemektedir. Aksine İlahi Gerçeklik hakkında evrensel hakikat iddiaları Gerçeklik hakkındaki inançların kaçınılmaz sübjektifliğini tanımaya yol vermelidir.

Vahiy: Aynı sonuç Tanrının vahiyiyle ilgili Yahudi inancına da tatbik edilir. Geleneğe göre Yahudi kutsal kitapları Tanrı tarafından Yahudilere tebliğ edilmiştir. Maimonides'in formüle ettiği Yahudi inancının 13 ilkesinde bu inanç merkezi bir doktrindir. "Torah gökten vahyedilmiştir. Bu inanç günümüzde elimizde bulunan Torah'ın tümünün Musa'ya tevdi edilen Torah olduğunu ve onun ilahi orijinal olduğunu ima etmektedir". Ayrıca Rabbiler, Torah'da bulunan yazılı Yasanın tefsir ve izahlarının da Tanrı tarafından Sina Dağında Musa'ya vahyedildiğini; akabinde onların nesilden nesile nakledildiklerini ve bu süreç sayesinde ilave yasaların onlara dahil edildiğini ileri sürmektedir. Böylece geleneksel Yahudilik, Tanrı'nın vahyinin iki misli ve tüm zamanlar için bağlayıcı olduğunu tasdik etmektedir.

Bununla birlikte Yahudi çoğulculuğuyla ilgili bir teori böyle kanaatleri sorulamaya açar. Kutsal kitapta ve hikmetli kişilerin öğretileri vasıtasıyla Tanrının kendi sözünü Yahudilere açığa vurduğunu onama yerine Yahudiler kutsal yazılarının ilahi iletişimin pek çokları arasında sadece biri olduğunu tasdik etmelidirler. Hem yazılı hem de sözlü Torah Yahudiler için özel bir öneme sahiptir ancak bu, bu yazıların biricik doğru ve üstün iletişimi ihtiva ettiğini ima etmez. Bunun yerine Tanah ve Rabbinik literatür Yahudilerin manevi/dinsel yaşamlarının bir kaydı ve onların dinsel arayışlarının bir kanıtı olarak algılanmalıdır. Bu şekilde onlar Yeni-Ahit, Kur'an, Bhagavad Gita, Vedalar ve diğer kutsal kitaplarla aşağı yukarı aynı seviyede görülmelidirler. Yahudiler için bu kutsal literatür özel bir öneme sahiptir ancak o, mutlak hakikate sahip olarak mütalaa edilmemelidir.

Seçilmiş Kavim: Benzer şekilde seçilmiş kavim doktrini çoğulcu bir bakış açısına göre yenide gözden geçirilmelidir. Tarih boyunca İsrailoğullarının Tanrının seçilmiş halkı olduğu inancı Yahudi geleneğinin merkezi bir özelliği olmuştur. Seçilmişliklerinden dolayı Yahu-

diler kendilerini ilahi hakikati insanlığa taşıma konusunda tarihi bir misyon verildiğine inanmışlardır. Bundan dolayı Tanrının İsrailoğullarını seçmesi sayısız sorumlulukları beraberinde taşımaktadır. İsrail Tanrının nizamını korumak ve yasalarını icra etmekle yükümlüdür. Bunu yaparken onlar tek bir evrensel Tanrı olduğu konusunda ötekileri ikna edebilmeye çalışacaklardır. Bu görevi yerine getirmek suretiyle İsrail, milletlere bir ışık olacaktır.

Yine burada Yahudi çoğulculuğu, İsrailoğullarının Tanrı ile ilişkileri ve onların ilahi kaynaklı Tanrısal plandaki evrensel role hakkındaki bu iddiaların kaçınılmaz öznelliğine dikkat çekmek zorundadır. Yahudiler güçlerini bu kanaatlerden devşirmelerine rağmen, inançlarının birliği bağlamında onlar Yahudiliğin yanlış anlaşılmasına dayanmaktadır. Kendi olarak Gerçekliğin (Real an sich) beşer anlayışını aşkınlaştırdığı iddiası karşısında Tanrının belirli bir kavmi temsilcisi olarak seçtiği kanaati Yahudilerin üstünlüğünün ifadesinden ve dinsel mesajlarını yayma dürtülerinden başka bir şey değildir. Bununla birlikte gerçekte eğer muayyen bir insan topluluğu İlahi varlıkla özel bir ilişki içinde olsa onu bilmenin hiçbir yolu yoktur.

İlahi Takdir: Yine, çoğulcu yaklaşım Tanrının, Yahudiler için ve tüm insanlık için Tanrısal bir plana sahip olduğu şeklindeki geleneksel Yahudi inancına da meydan okumaktadır. Kitabı Mukaddes Tanrının evreni kontrol ettiği ve ona rehberlik ettiğini ileri sürmektedir. Böyle bir görüş (onun) hayırsever ve bilge tezahürünün her yerde bulunduğunu ima etmektedir. Akabinde İlahi takdir doktrini rabbinik literatürde geliştirilmiş ve Tanrının genel olarak dünyanın yanında her bireyle alakadar olduğu Yahudi teolojisinin merkezi bir özelliği olmuştur.

Mamafih çoğulcu bir bakış açısından bu tarz bir dinsel kanaat basitçe Gerçekliği yorumlamanın bir yolu olarak görülmelidir. Tanrının rehberlik edici elinin her şeyde tezahür ettiğine inanç, hikmetli kişiler vasıtasıyla Yahudilerin inandığı gibi kesin bir bilgi değil, nihai olarak evrene/kainata beşeri bir yanıttır. Bu, diğer geleneklerin ben-

zer bir ilahi rahmet görüşü ifade etmeleri gerçeği tarafından ortaya konmaktadır. Örneğin İsa'nın ihtirası veya İslam'ın gelişip büyümesi örneklerinde olduğu gibi Tanrının tarihteki eylemi tamamıyla farklı şekiller almaktadır. Diğer durumlarda teist olmayan dinler Tanrının veya tanrıların eyleminden soyutlanmış beşer kaderiyle ilgili kavramlar formüle etmişlerdir. Yorumdaki bu farklılıklar tüm bu inançların özneliğini ortaya koymaktadır.

Mesih: Yahudi Mesih doktrini de çoğulcu bakış açısından aynı şekilde görülmelidir. Tarih boyunca Yahudiler, kendilerini sürgünden kurtaracak ve barış ve harmoni dönemini ikame edecek bir Mesih figürü özlemini çekmiştir. Geleneğe göre Mesih çağı, bin yıl sürecek ve bunu salih kimselerin ödüllendirileceği kötülerin ise cezalandırılacağı son yargı günü takip edecektir. İki bin yıldır Yahudiler sabırla Mesih'in gelmesini beklediler ve onun gelmesi için günlük olarak dua ettiler.

Çoğulcu bir bakış açısına göre bu tarz özlem, bireysel ve toplumsal beklenti üzerine dayanan dindar bir umut olarak algılanmalıdır. Bu inanç, asırlardır Yahudi inancının temel yapı taşı olarak hizmet görmesine rağmen, kaçınılmaz olarak beşeri fikriyat tarafından şekillenmiştir. Yahudi geleneğindeki diğer doktrinler gibi o, Yahudilerin tecrübelerinde kök salmış ve Yahudi milletin tarihi boyunca bir dizi değişikliğe maruz kalmıştır. Zira kendi olarak Gerçeklik idrak ötesidir. Kişisel bir Mesih beklentisine yönelik bu inancın Mutlak Gerçekliğin tabiatını doğru olarak aksettirip aksettirmediğini belirlemenin hiçbir yolu yoktur.

Ölüm Sonrası Yaşam: Yahudi çoğulculuğu ahiret doktrini ile ilgili olarak da benzer bir duruşu talep etmektedir. Kitabı Mukaddes ahiret ile ilgili mufassal bir doktrin ihtiva etmemesine rağmen, Rabbi-ler insanlık tarihinin kompleks bir eskatolojik tasvirini geliştirmişlerdir Geleneğe göre öte dünya /ahiret birkaç aşamaya ayrılmaktadır: Mesihi kurtarılma dönemi. Barış tüm dünyaya hâkim olacak; Kudüs tekrar bina edilecek ve bu dönemin sonunda ölümler diriltilecek ve

yeniden ruhlarıyla birleşecekler. Ondan sonra ise nihai yargı herkesin üzerine gelecektir. Yargılama sonucu erdemli/salih olduklarına karar verilenler cennete, günahkâr olanlar ise cehennemde cezalandırılacaktır.

Tarihin eskatolojik açılımına dair bu bir dizi inanç rabbinik dönemden günümüze değin Yahudi inancının merkezi bir özelliği olurken, bu olayların gelecekte inkişaf edip etmeyeceğinden emin olmak basitçe mümkün değildir. Yer ve zaman bakımından sınırlı olan sonlu dünyamızda ölümden sonra yaşam hakkında kesin bilgi elde edilemez. Erdemli Yahudilerin ödülleri alacakları ahirete inanç, acı-ıstrap ve trajedi dönemlerinde Yahudi milletine umut vermiştir. Ancak çoğulcu bakış açısından bu doktrinler, Yahudi mirasının diğer herhangi bir özelliğinden daha fazla kesin değildir.

Kapsayıcı bakış açısından böyle bir kopernik sıçramasının imaları radikal ve erişilmesi uzak şeylerdir. Diğer tüm dinler gibi Yahudilik de Gerçekliğin tabiatıyla ilgili mutlak ve evrensel hakikat iddiaları ileri sürmektedir. Ancak bizim sonlu anlayışımızla kendi olarak Gerçeklik arasındaki ayırım söz konusu olduğunda bu inançların doğruluğu/gerçekliği hakkında tam bir katiyete ulaşmanın hiçbir yolu yoktur. Gerçeklik beşer idrakini aşar ve bundan dolayı Yahudi dinsel kanaatlerinin prensipte diğer dinlerde bulunanlardan farklı olmadığı kabul edilmelidir. Zira onlar kendiler vasıtasıyla İlâhi Gerçekliğin kavramsallaştırıldığı lenslerdir. Diğer belli başlı dünya dinleri gibi Yahudilik kendi ayırt edici düşünce tarzı ve İlâhi Varlık tecrübesi etrafında tesis edilmektedir. Ancak sonunda Yahudi çoğulculuğu kendi dinsel kanaatlerinin doğruluğu konusunda agnostik kalmalıdır.

Sonuç

Üçüncü bin yılın eşiğinde Yahudilik, yeni bir uyanışın sınırında durmaktadır. Asırların müsamahakârlığı üzerine dikkat çekerek, Yahudiler için diğer dinsel geleneklerle ilişki içinde Yahudi inancının tam bir yeniden yönelimini formüle etmek için yol şimdi açıktır. Kapsayıcılıktan çoğulculuğa geçişle diğer dinsel gelenekleri Yahudi-

merkezli bir bakış açısından yorumlamak için artık hiçbir gerek kalmamıştır. Aksine inançların birliğinin merkezine Tanrıyı koymakla Yahudiler, Yahudi mirasındakiler de dâhil olmak üzere tüm dinsel inançların kaçınılmaz öznelliğini onama aşamasına gelmişlerdir. Yahudi çoğulculuğu, tüm dinlerin İlahi Gerçekliğe götüren ayrı yolları teşkil ettiklerini ancak onların tırmandıkları zirve olan kendinden Gerçekliğin beşer idrakinin ötesinde kaldığını kabul etmeyi talep etmektedir. Gerçeklik, beşer idraki ötesinde bilinemez bulutudur. Çöldeki yaşamları boyunca Yahudilere kırk yıl rehberlik eden Ahit Sandığını daima hazır, daima en önde ve daima erişilmez olması gibi İlahi Varlık beşer idrakleri silsilesinin ötesinde dolaşıp durmaktadır.